

Links Mnr. J.N. Kirkness, seun van John Johnston Kirkness, regs Mnr. W.T.B. Ridgard, Posmeester-Generaal, by die pas onthulde brons gedenkplaat ter nagedagtenis van John J. Kirkness onthul.

Foto: *Pretoria News*

Die aanwesiges het saam met die lede van die Genootskap verversings geniet in die pragtige mooi tuin wat binnehuis ingerig is. In sy bedankings het die Voorsitter die dames van die Poskantoor Restourant bedank. Ook is daarvan melding gemaak dat 'n gedenkplaat vir J.J. Kirkness nog opgerig gaan word op die Ou Kirkness Steenmakery Terrein wat nou deur die Pretoriase Onderwyskollege as kampus ingerig word, en ook in die nuwe industriële dorpsgebied Kirkney in Hercules, Pretoria. Die Poswese is bedank vir die inisiatief wat hulle geneem het met die bewaring en restourasie van die westelike fasades van Kerkplein, van die Ou Munt, en Ou Mutual en die Ou Nasionale Bankgeboue wat uit die Zuid-Afrikaanse Republiek dateer. Dit het die saak van die bewaring van die historiese Kerkpleingeboue in Pretoria gered.

Dr. N.A. Coetzee bedank ook die Poswese vir die pragtige restourasie van die kosbare houtwerk aan die binnekant van die geboue alhier en sien uit na die restourasie van die buitemure (die fasades) wat in vooruitsig gestel word om voor die einde van 1985 afgehandel te wees. Die aanwesige lede word bedank vir hulle bywoning van hierdie onthulling van die gedenkplaat. In die amptelike tydskrif *Pretoriana* van die Genootskap Oud-Pretoria kan hulle volledige besonderhede verkry in die Afrikaanse artikel in No. 86 en die Engelse artikel in No. 88 wat eersdaags sal verskyn. Navraag kan gedoen word by die Voorsitter of Redakteur.

N.A. Coetzee



Onthulling van die J.J. Kirkness Gedenkplaat in die
Hoofposkantoor – Wandelgang by posbusse
Pretoria op 23.9.1985
Van links na regs: N.A. Coetzee, Voorsitter Genootskap
Oud-Pretoria, W.T.B. Ridgard, Posmeester-Generaal en
J.N. Kirkness, seun van J.J. Kirkness

Foto: *Pretoria News*

AAANTEKENINGE MET BETREKKING TOT DIE DE RAPPER-GESLAG EN WILHELM ALEXANDER DE RAPPER

deur J. Ploeger

In *Pretoriana* nr. 87 (April 1985) het mnr. T.E. Andrews en dr. C. de Jong 'n aantal wetenswaardighede met betrekking tot Wilhelm Alexander de Rapper en sy eggenote vermeld. Aan De Rapper het 'n gelyknamige straatnaam in Sunnyside herinner, terwyl 'n ander naam, te wete Wilhelmstraat, in dieselfde stadsgeedeelte, tot vandag toe die spreekwoordelike tand van die tyd oorleef het. Dr. C. de Jong spreek die vermoede uit dat De Rapper dalk die vroeëre *Mea Vota* (Rissikstraat 62) gebou het.

In verband met die De Rapper-geslag het mnr. Marten de Rapper van Sneek, provinsie Friesland, Nederland, omstreeks 1979 'n genealogies-geskiedkundige oorsig onder die titel *De familie De Rapper door de eeuwen heen. Joris Draper 1579 – Marten de Rapper 1979* saamgestel en laat verskyn (geen jaartal of plek van publikasie genoem nie, met afbeeldings, stamboom, e.d.m., pp.220).

Die stamvader en sommige van sy afstammeling

Tydens sy veelomvattende navorsingswerk het die genoemde M. de Rapper 'n familieboekie van Joannes Drapper (1653- ?) opgespoor, waarin o.m. aangedui was dat Joris Draper, wat in 1579 in Londen gebore was, hom in die Nederlandse stad Middelburg gevestig het, waar hy op 3.5.1615 met mej. Neelken de Keyser getroud is. Uit hierdie huwelik is 'n seun, Joris, in 1619 gebore. Sy van was Drapper toe hy in 1644 in Middelburg met mej. Maria Schale in die huwelik getree het. In die 18de eeu het die spelling De Rapper die reeds genoemde ander spellings vervang. In 1741 is Wilhelm te Middelburg met mej. Johanna Munnik getroud. Uit hierdie huwelik is, in 1746, Jacob de Rapper gebore. Hy is in 1776 met mej. Susanna Deurwaarder, ook van Middelburg, getroud en uit hierdie egverbintenis is, in 1780, 'n seun – Wilhelm – gebore.

Hierdie Wilhelm, wat in Middelburg die eerste lewenslig aanskou het, was van 1802 tot 1805 student in die teologie te Utrecht en daarna agtereenvolgens leraar in die gemeente Ellewoutsdijk, Hoedekenskerke, Drumpt, Noordeloos, Nederhemert en Hedel. Uit sy huwelik met die predikantsdogter, mej. Cornelia Keer, is op 20.3.1806 'n seun, Jacob, gebore.

Jacob de Rapper is in 1829 met mej. Marigje Blokland van Hardinxveld (naby Gorinchem) getroud en uit hierdie huwelik is o.m., op 27.5.1841, 'n seun, Wilhelm Alexander, te Nederhemert (naby Heusden) gebore. Vir die doeleindes van hierdie aantekeninge is dit voldoende om te weet dat hierdie Wilhelm Alexander de Rapper later 'n deel van sy lewe in Pretoria sou deurbbring en dat die genealogiese gegewens wat aan mnr. Marten de Rapper se publikasie ontleen is, onvolledig is.

Wilhelm Alexander de Rapper

Vader Jacob de Rapper was ontvanger van inkomste en in dié hoedanigheid vanaf 1846 in die provinsie Friesland, Nederland, te Berlikum, Holwerd, Baard en Dronrijp werksaam. Uit sy reeds genoemde huwelik met mej. Marigje Blokland is nege kinders gebore. Die moeder is in 1849 oorlede en op 17.8.1850 hertrou die wewenaar mnr. Jacob de Rapper te Ternaard, provinsie Friesland, met mej. Antje Uilkes Stiemsma. Uit hierdie huwelik is twaalf kinders gebore en in 1872, die sterfjaar van mnr. Jacob de Rapper, was Wilhelm Alexander, wat reeds meerderjarig was, die enigste kind uit die eerste huwelik wat nog in die ouerlike huis vertoef het. Hy was op dié tydstip skrynwerker en bou-aannemer op die dorpie Marsum, naby Franeker. Aan mnr. Marten de Rapper se publikasie is, met verwysing na die jare wat Wilhelm Alexander de Rapper in Nederland deurgebring het, die volgende besonderhede ontleen:

Hy was getroud met mej. Aukje Tjeerds de Jong, wat op 11.4.1871 oorlede is. Uit hierdie huwelik is die volgende kinders gebore: Gelske, gebore op 3.3.1870 te Leeuwarden; Jacob, gebore op 27.3.1871 te Marsum.

Op 7.12.1871 is Wilhelm Alexander de Rapper, wat as wewenaar te Marsum gewoon het, met mej. Maïke Lintzens Kingma in die huwelik getree. Sy was op 3.4.1853 te Jelsum, naby Leeuwarden, gebore en uit hierdie egverbintenis is die volgende kinders gebore: Fettje, gebore op 3.3.1873 te Marsum; Jacob, gebore op 2.10.1875 te Marsum; Margje, gebore op 2.10.1877 te Arum (naby Harlingen); Lucia Maiziena, gebore op 12.12.1879 te Arum; en Luitzen, gebore op 15.2.1883 te Arum (oorlede op 23.7.1883).

Van Wilhelm Alexander de Rapper is verder o.m. bekend dat hy in of omstreeks Januarie 1876 'n skrynwerkersbedryf te Arum gekoop het en in dieselfde dorpie die pastorie, die dorpsdokter se huis en die herberg "De gekroonde Leeuw" gebou het. In mnr. Marten de Rapper se publikasie verskyn foto's van W.A. de Rapper se woonhuis te Arum en die reeds genoemde herberg.

Behalwe dat Wilhelm Alexander de Rapper skrynwerker en bou-aannemer was het hy ook meulens gebou. Op die een of ander wyse het sy bedryf egter nie gefloreer nie. Hy het bankrot gespeel en in Maart 1884 het hy en sy gesin in Amsterdam gaan woon en vervolgens na Pretoria vertrek.

Sy tweede vrou was 'n dogter van Luitzen Ymke Kingma en sy eggenote Fettje Kingma (geb. Van der Stem). Sy is op 31.10.1901 op Pretoria oorlede, terwyl Wilhelm Alexander de Rapper op 13.8.1912, ook op Pretoria, die tydelike met die ewige verwissel het.

Jacob de Rapper, wat volgens mnr. Andrews, in 1913 in die De Rapperstraat gewoon het, was op 2.10.1875 te Marsum gebore. 'n Foto van hom verskyn op p.109 van mnr. Marten de Rapper se werk.

DIE SUIDELIKE STERREWAG VAN LEIDEN BY PRETORIA

Die Sterrewag te Leiden in Nederland is in 1633 gestig en is een van die oudste en bekendste sterrewagte ter wêreld. In ons eeu was sterrekundiges van wêreldfaam direkteur daarvan, by name prof. W. de Sitter, E. Hertzsprung (Deen van geboorte) en prof. J.H. Oort.

Die omstandighede vir waarneming van sterre is in die Suidelike halfgrond veel gunstiger as in die Noordelike omdat hier meer groot sterre gedurende meer maande sigbaar is en hier groot gebiede minder dig bevolk is en daardeur minder lugbesoedeling het; weens die subtropiese klimaat is hier ook minder bewolking. Daarom het verskeie sterrewagte van die Noordelike halfgrond waarnemingsposte in die Suidelike ingerig. So ook Leiden; in 1923 het die Leidse sterrewag 'n pos in die Unie Sterrewag in Johannesburg geopen. In 1954-57 is dié pos verskuif na 'n terrein aan die Hartebeespoortdam. In 1982 is dié terrein deur Leiden oorgedra aan die WNNR. 'n Groep Wes-Europese lande, waaronder Nederland, het naamlik 'n nuwe, gesamentlike sterrewag in Chili gestig omdat die omstandighede vir waarneming daar nog gunstiger as in Suid-Afrika is. Ons mag daarby geen politieke motiewe vermoed nie, want sterrekundiges hou hulle met die heelal besig en sien meestal neer op die futiele geskille en twiste op ons klein planeet Aarde. Leidse astronome is dan ook meestal nie anti-blank Suid-Afrika gesind nie.

Talle Leidse astronome van naam, soos E. Hertzsprung, A.M. van Genderen en Theo Walraven, het geruime tyd in Suid-Afrika gewerk. Besonderlik Walraven mag as geniaal beskou word as sterrekundige en ook as tegnikus. Hy het onder meer die "Light Collector" wat hierna beskryf word, ontwerp. By sy onlangse pensioenering het hy en sy vrou wat hom ywerig bystaan, hulle te Cornelia op die Vrystaatse platteland gevestig om met hul eie kykers hul waarnemings voort te sit.

Leiden het die "Light Collector", wat sy eiendom is, na Chili oorgeplaas, maar gelukkig het die Rockefeller-kyker - eiendom van Leiden - en die Franklin-Adams-kyker - eiendom van die regering van die RSA - te Hartebeespoort vir daaglikse gebruik agtergebly. In 1983 was die Leidse Sterrewag 350 jaar oud en hy het toe die jubileumboek *De Leidse Sterrewacht*, saamgestel deur Gijsbert van Herk, Herman Kleibrink en Willem Bijleveld, uitgegee by die Uitgewery Waanders en De Kler, Zwolle 1983. Daarin is 'n afsonderlike hoofstuk op p. 74-80 aan die tak van die Leidse Sterrewag in Transvaal gewy. Hieronder volg 'n vertaling van die ietwat verkorte teks van dié hoofstuk uit Nederlands in Afrikaans; sommige tegniese uiteensettings is weggelaat.

C. de Jong

DIE LEIDSE SUIDELIKE STERREWAG (vertaling)

Nadat die ooreenkoms tussen die direkteure van die Unie Sterrewag en die Leidse Sterrewag in 1923 gesluit was, het Hertzsprung reeds in Oktober van dié jaar na Johannesburg vertrek met die doel om daar 'n halwe jaar lank waar te neem. Sy verblyf daar sou een-en - 'n halwe jaar duur. Hy het sy waarnemings gedoen met die Franklin-Adams-teleskoop wat 'n opening van 26 sentimeter (cm) en 'n brandpuntsafstand van 113 cm het. Op een fotografiese plaat word 'n veld van 18 by 18 grade afgebeeld. Die doel was om variabele sterre (met 'n veranderlike ligsterkte) op te spoor. Die Leidse Sterrewag het in 1957 reeds 17 000 fotografiese plate besit wat met hierdie kyker verkry was; die grootste deel daarvan is gemaak deur H. van Gent - hy het ná 'n buitengewoon aktiewe lewe helaas reeds in 1947 gesterf.

Na Hertzsprung het W.H. van den Bos na Johannesburg gegaan om die relatiewe posisies van dubbelsterre te bepaal en die Suidelike hemel te deurvors na onontdekte dubbelsterre. Van den Bos het in 1941 direkteur van die Unie Sterrewag geword.

Die Leidse Sterrewag het nie slegs gebaat by die instrumente wat eienom van die Unie Sterrewag was nie, maar ook by 'n teleskoop wat die besit van die Yale Sterrewag in die Verenigde State was. Hiermee is in die eerste jare van Van Gent se verblyf in Johannesburg 'n groot aantal plate van die bolvormige sterrehoop Omega Centauri opgeneem. Weens die lang brandpuntsafstand van dié kyker is die plate se skaal besonder gunstig sodat die sterre oor 'n groot gebied van die bolhoop afsonderlik sigbaar is. Die doel was weer om die veranderlike sterre in hierdie hoop te ondersoek.....

Die bestudering van hierdie materiaal is toevertrou aan W.Chr. Martin. Hy kon ook gebruik maak van 'n aantal plate wat deur die sterrewag van Lembang in Java opgeneem was; hierdeur kon die tydperk van sommige variabele (sterre) veel beter bepaal word.

Hertzsprung se werk het die gedagte laat ontstaan om in Johannesburg 'n groter instrument te plaas wat beter geskik vir die opsporing van veranderlike sterre as die Franklin-Adams-kyker sou wees. Hertzsprung het gedink aan 'n battery van 16 dubbele kamera's op 'n gemeenskaplike montering sodat tegeelykertyd 16 verskillende velde van die hemel in twee kleure gefotografeer kon word. Hierdie voorstel is nooit verwesenlik nie, maar na vele onderhandelings het daaruit iets anders voortgespruit: die Rockefeller Foundation het 'n ruim donasie vir die aanskaf van een groot dubbele kyker gemaak en sou vir 'n deel van die onderhoud sorg. Een van die voorwaardes was dat uit Nederland jaarliks tienduizend gulden bygedra moes word. Hierdie bedrag is vir 'n derde uit private bron en vir twee derdes deur die Nederlandse Staat betaal.

Die regering van Suid-Afrika het in 1929 aan professor W. de Sitter (direkteur van die Sterrewag in Leiden) aangebied om te sorg vir 'n gebou waarin die Rockefellerkyker onderdak sou kry. Vir die beheer van die gelde vir die kyker bestem is die stigting "Het Leidsch Sterrewachtfonds" tot stand gebring. Die Engelse firma Grubb, Parsons & Co. het die kontrak vir die bou van die kyker gekry. Hertzsprung het die voorwaarde gestel dat die glas van die lense en objektiefprisma's 'n hoë deurlaatbaarheid vir ultraviolette lig moes hê. Die

firma kon egter nie aan hierdie voorwaarde voldoen nie. Toe dit blyk dat die firma Zeiss in Jena (Duitsland) wel met die goeie glas kon werk, is die bestelling vir die optiek van die kyker daar geplaas; inmiddels is die objektiewe wat deur Grubb & Parsons vervaardig is, gehuur vir die tyd wat Zeiss vir die vervaardiging nodig sou hê.

Die kyker is aan die einde van 1938 na Suid-Afrika verskeep en daar opgestel. Hertzprung en A. de Sitter, seun van prof. W. de Sitter, het die instrument gekeur. In 1939 het A. de Sitter na die Bosscha-sterrewag te Lembang op Java¹ vertrek. Hy is opgevolg deur W.Chr. Martin wat later ook na Java vertrek het. Albei veelbelowende jong astronome het helaas in Japanse krygsgevangenskap omgekóm. 'n Ander jong sterrekundige wat ook in Oos-Indië was, J. Uiterdijk, het om die lewe gekóm toe die Japanse transportskip waarop hy was, getorpedeer is. Die student W.H. Dirks het in 1946 in Oos-Indië gesneuwel.²

Die pad van die Zeiss-objektiewe het nie oor rose gegaan nie. Die eerste gieting van die glas het misluk en dit het 'n vertraging van ongeveer 18 maande veroorsaak. In dié tyd het Wêreldoorlog II uitgebreek en Zeiss het in Oktober 1940 meegedeel dat die objektiewe amper gereed was, maar dat voltooiing daarvan onmoontlik was. Na Wêreldoorlog II het gebleek dat Zeiss die objektiewe veilig ondergronds gebêre het in die omgewing van Jena. Jena het egter in Russiese hande gekóm en die Russe het die eerste betaling van 25 000 goudmarke as ongedaan beskou en het die volle prys van 20 000 VSA-dollars geëis. Einde 1949 is tussen Nederland en die Duitse Demokratiese Republiek 'n handelsverdrag gesluit en as deel daarvan kon die objektiewe vir 10 150 VSA-dollar gelewer word.

In 1949 is aan die Leidse Sterrewag gemeld dat die objektiewe geheel gereed was; daarna het P.Th. Oosterhoff na Jena gegaan om die toetse te kontroleer. Begin 1950 het die nuwe objektiewe in Suid-Afrika aangekóm. Nadat hulle in die Rockefeller-kyker gemonteer was, is daarmee 'n "survey" (ondersoek) van veranderlike sterre in die hele suidelike Melkweg en van bolvormige sterrehope uitgevoer.

Inmiddels het Theo Walraven in Leiden die tegniek van die foto-elektriese fotometrie van die grond af opgebou en tot 'n hoë volmaaktheid gebring. Die eerste proefmetings met 'n eenvoudige fotometer in die Suide is deur A.J. Wesselink in 1949 uitgevoer. Na Wesselink se vertrek na die Radcliffe-sterrewag (by Pretoria) het Walraven sy opvolger geword. Hy het sy polarimeter aan die Rockefeller-kyker getoets en het daarna 'n "vergelykfotometer" gebou. Hiermee is vermy dat die waarnemer verskillende metings na mekaar moes verrig wat altyd tydverlies veroorsaak het en die noukeurigheid ongunstig beïnvloed het. Die toestand in die dampkring ondergaan naamlik steeds geringe skommelinge wat nie of nouliks in rekening gebring kan word. By die ondersoek van die ster Al Valorum het Walraven by waarnemings dig by die meridiaan 'n gemiddelde spreiding van nie meer as 0,002 magnitudes per minuut bereik.

In 1952 het Walraven 'n tweekleurefotometer vir waarnemings in die blou en violet gedeelte van die kleurspektrum ontwerp. Met hierdie fotometer het hy in 1953-55 ondersoek gedoen na die helderheid en kleur van Cephoïdes wat later deur A.B. Muller en P.Th. Oosterhoff voortgesit is Hulle het

die ou Franklin-Adams-velde en ander velde met die Rockefeller-kyker opnuut waargeneem, ook weer om variabele sterre te vind.

Verhuising na die Hartebeespoortdam

Toe die klimatologiese omstandighede in Johannesburg deur die stad se uitbreiding en die gepaardgaande lugbesoedeling die waarnemings deur astrome steeds meer bemoeilik het, het die Leidse waarnemers verhuis na 'n terrein wat geleentheid vir ongesteurde voortsetting van hul waarnemings gebied het. Die nuwe sterrewag het verrys in 'n reservaat by die Hartebeespoortdam. Die Suid-Afrikaanse regering het opnuut gesorg vir 'n wesenlike bydrae deur die nuwe gebou vir die kyker en die wonings vir die waarnemers te finansier. In die herfs van 1954 het die Unie Sterrewag die Franklin-Adams-kyker na Hartebeespoortdam verplaas en in die begin van 1957 het die Rockefeller-kyker gevolg.

Die Light Collector

By die opening van die nuwe sterrewag is ook 'n geheel nuwe kyker, bekend as die "Light Collector", in gebruik geneem: Die naam dui aan dat dié instrument as hoofdoel het om soveel lig as moontlik van een ster te versamel Die optiek van die kyker is ontwerp en vervaardig by die Yerkes sterrewag in die Verenigde State. Die firma Rademakers in Rotterdam het die konstruksie van die teleskoop uitgevoer en die stuurinrigting van die kyker is ontwerp en gemaak op die sterrewag in Leiden. Die vyf fotometers wat aan die kyker gekoppel is, is almal deur die egpaar Walraven ontwerp.

J.W. Pel het in 1970-71 talle metings van die variasies in die liguitsending van talle Cephoïdes verrig. A.M. van Genderen wat in 1971-78 op die Suidelike sterrewag gebly het, het baie waarnemings van veranderlike sterre gedoen Waarnemings van hierdie soort sterre is al vroeër gedoen maar met Walraven se vyfkleurefotometer het dit moontlik geword om 'n baie noukeuriger denkbeeld van die aard van hierdie sterre te kry.

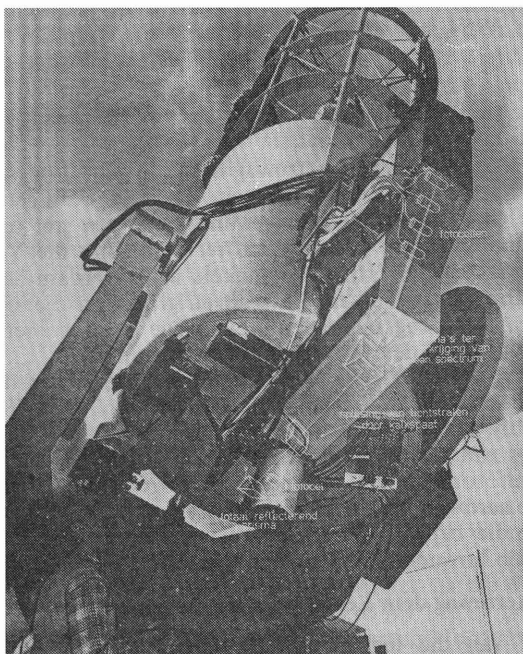
In 1975 het die egpaar Walraven 'n nuwe fotometer gekonstrueer en in gebruik geneem vir 'n ondersoek van die sterre in die Magellaanse Wolke

Oordrag van die sterrewag deur Leiden

Die toestand van die lug by die Hartebeespoortdam het helaas versleg as gevolg van die lugbesoedeling deur die vinnig uitbreidende stede Johannesburg en Pretoria. Daar is besluit om die sterrewag in te lyf by die European Southern Observatory, 'n organisasie van agt Europese lande wat 'n groot sterrewag gebou het in die pragtige klimaat van die Andesgebergte, 600 kilometer noord van Santiago de Chile. In 1978 is die Light Collector met die Walraven-fotometer daarheen oorgebring en daar die "Dutch Telescope" genoem. Die Rockefeller-kyker is in 1982 vir vyf jaar aan die Wetenskaplike Nywerheids- en Navorsingsraad (WNNR) oorgedra. Die WNNR het die Universiteit van Suid-Afrika die reg gegee om waarnemings met dié kyker te doen.

Verwysings van die redakteur van *Pretoriana*

1. Dit is die Bosscha-Sterrewacht te Lembang by Bandung in die hoogland van Java. Dit is genoem na Karel Albert Rudolph Bosscha, Den Haag 1865 - Bandung 1928. Die huidige sterrewag te Lembang heet nog steeds na Bosscha en die Leidse Sterrewacht verskaf nou nog geld uit die Bosschafonds vir waarnemings deur die Bosscha-sterrewacht.
2. Dit het gebeur tydens die onafhanklikheidsoorlog van die republiek Indonesië teen Nederland in 1945-49 gevoer.



Theo Walraven agter die Light Collector op die Suidelike Sterrewag in Suid-Afrika. Aan die instrument, waarvan die hoofspieël 'n middellyn van 90 cm het, het die egpaar Walraven 'n uiters gevoelige en doelmatige fotometer gebou. Dié fotometer is in skema op die bygaande foto ingeteken. Die lig van een ster word in 5 kleurstreke gesplits en die lig van elke streek word na 'n afsonderlike fotosel gestuur, sodat tegelykertyd die ligintensiteit in 5 kleurstreke geregistreer word. Die fotoselle sit die opgevangne lig om in 'n elektriese stroom soos by 'n beligtingsmeter. So 'n stroom kan heel noukeurig gemeet word. Die kleurstreke is só uitgesoek dat uit die waarnemings die werklike ligkrag en oppervlaktetemperature van die sterre afgelei kan word. Hieruit volg die afstand en leeftyd van die ster. — Foto en byskrif is ontleen aan G. van Herk en andere, *De Leidse sterrewacht*, Zwolle 1983, p. 76-77.